

LANGS OMMELANDER BORGEN

Excursie van de Werkgroep Adelsgeschiedenis

16 sept. 1995

COLOFON:

Tekst: R.H. Alma

Route: A.J. Mensema, jhr. A.J. Gevers en R.H. Alma

Illustraties: E.W. van Royen en R.H. Alma

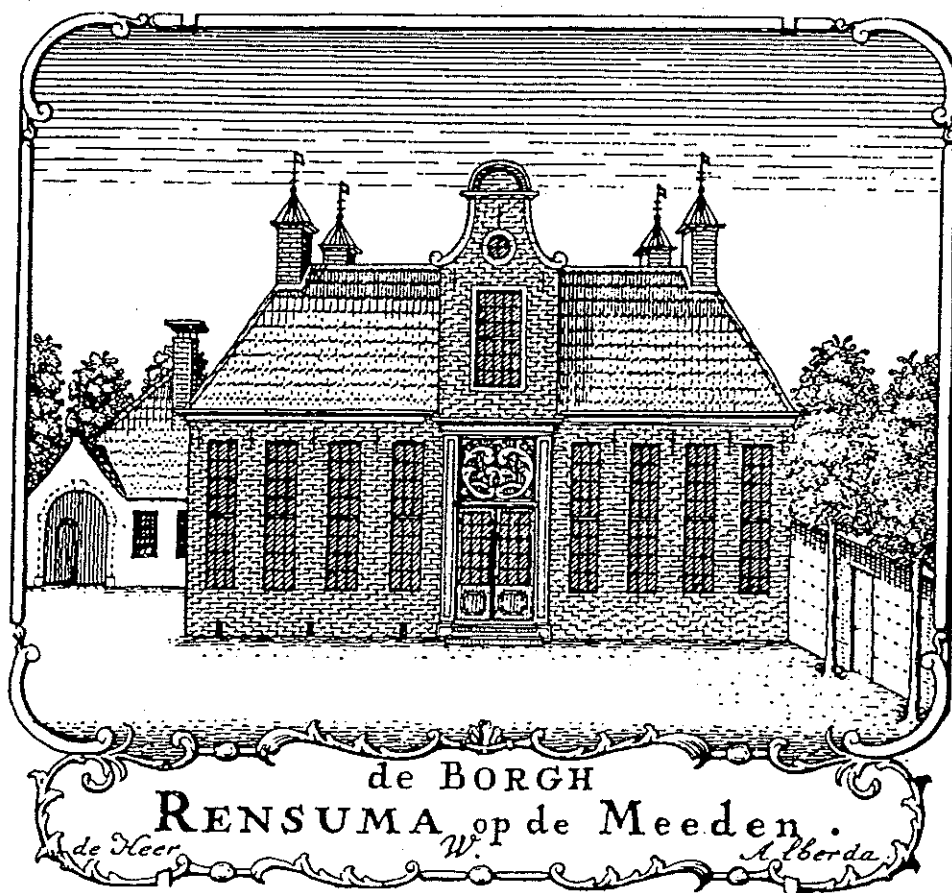
Omslag: het huis te Lellens kort vóór de sloop in 1897

© Werkgroep Adelsgeschiedenis, 1995

Inleiding

Zo rijk als Groningen in eerdere eeuwen was aan adellijke behuizingen, zo moeilijk is het zich aan de hand van wat thans nog resteert, een voorstelling te maken van de vroegere toestand. Een excursie langs restanten van het adellijke leven in het verleden stelt dan ook eisen aan de fantasie van de deelnemers. De tocht langs de hieronder beschreven objecten voert ons in min of meer chronologische volgorde door de geschiedenis van de Groninger steenhuizen en borgen. Meestal resteert niet meer dan een kleine verhoging, een oprijlaan of een grachtencomplex, soms zijn de fundamenteën nog aanwezig in latere gebouwen. Toch hopen we iets van de Groninger adelsgeschiedenis te kunnen schetsen aan de hand van wat overgebleven is.

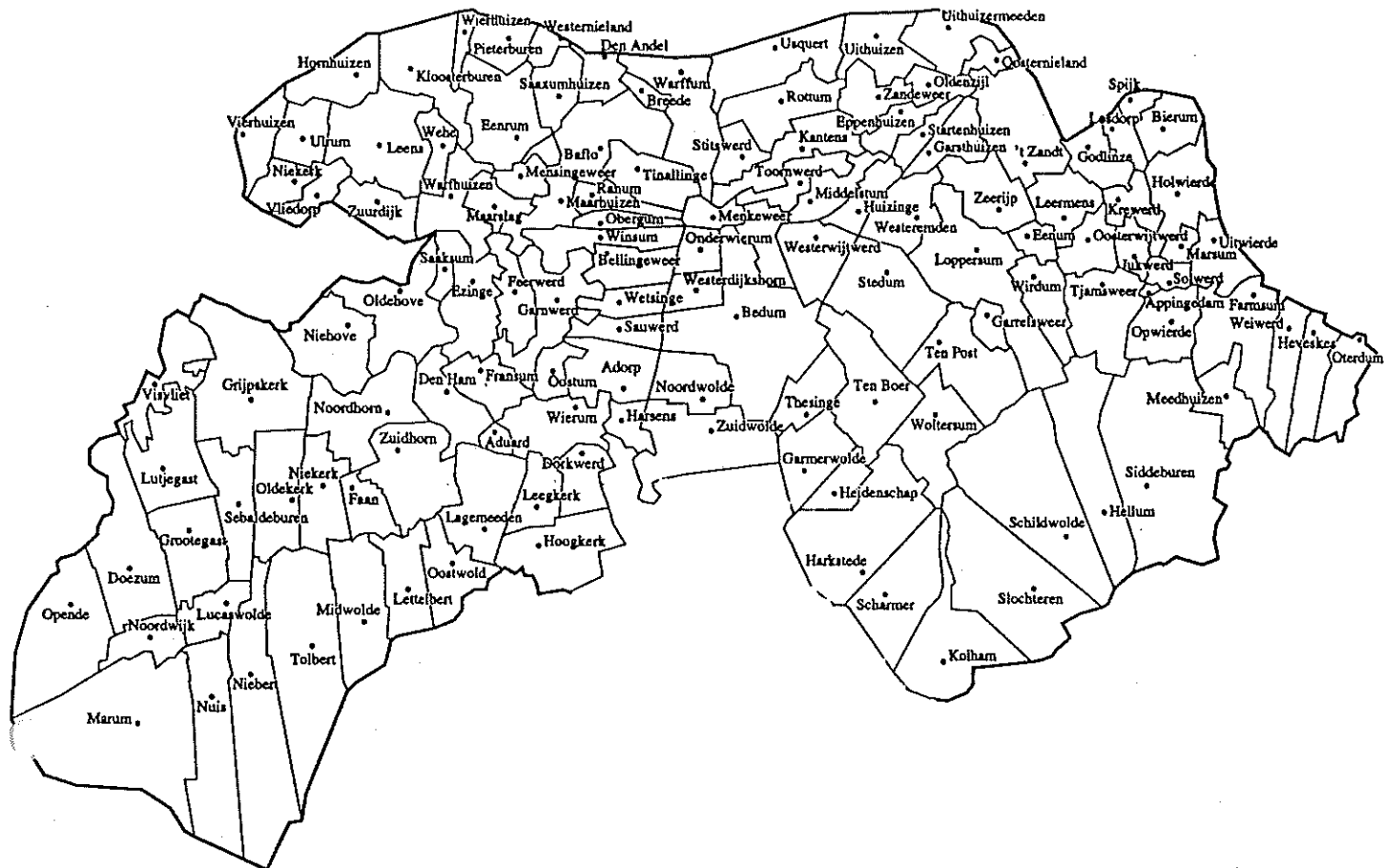
In deze documentatie worden de verschillende borgen en steenhuizen die gepasseerd worden, in het kort besproken. Voor de verdere beschrijving van de bewoningsgeschiedenis verwijzen wij in eerste instantie naar: W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelanden borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1973, 1987²), en, recentelijk verschenen: H. Kamphuis, *Groninger borgen en Drentse havezaten* (Zutphen 1995). Voor hen die meer en détail geïnteresseerd zijn in de bewoningsgeschiedenis van de adellijke behuizingen in de Ommelanden, wordt bij enkele borgen en steenhuizen iets langer stil gestaan om de bestaande literatuur aan te vullen. Daarbij wordt duidelijk dat aan het onderzoek naar de adellijke behuizingen in Groningen nog veel te doen valt.

De politieke verdeling van de Ommelanden in het begin van de 16de eeuw.

De kerspelen van de Ommelanden in het begin van de 16de eeuw.

De rechtstoelen van de Ommelanden in het begin van de 16de eeuw.

Borgen langs de Hunze

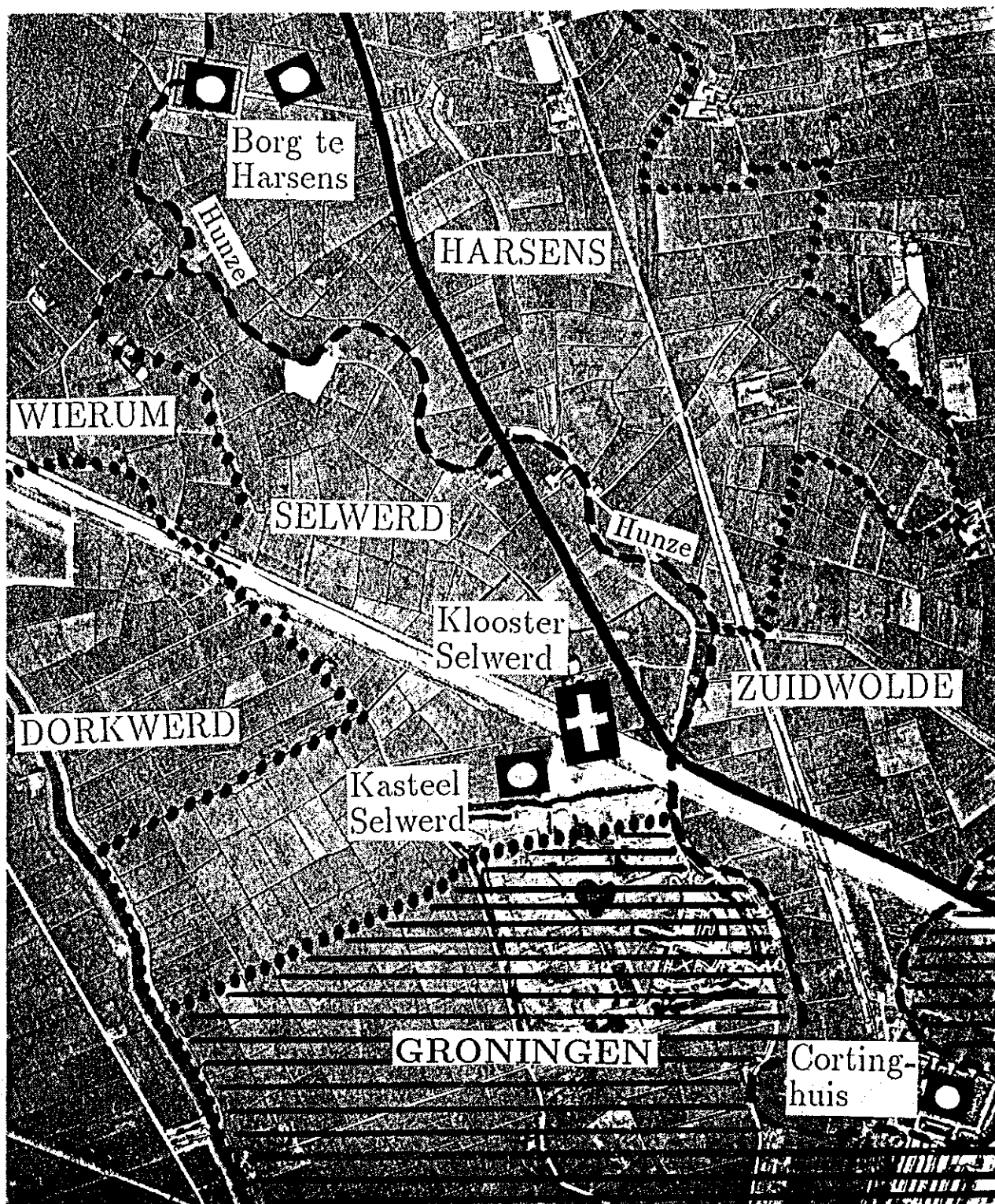
De tocht voert allereerst langs een oud type steenhuis, dat voornamelijk uit archeologisch onderzoek bekend is: de steenhuizen langs de Hunze. Oorspronkelijk een woest meanderende rivier, die het Drentse bovenwater naar het Reitdiep en zo naar de Lauwerszee voerde, is de Hunze tegenwoordig niet meer dan een smal, stilstaand slootje. Het is nauwelijks meer voor te stellen dat de rivier de langs haar wonende bevolking veel last kon bezorgen en dat nog in de veertiende eeuw Groningers en Drenten geregeld met elkaar slaags raakten naar aanleiding van de bouw of juist de vernieling van Hunzedijken.

Het oorspronkelijk belang van de Hunze blijkt duidelijk, als we de verschillende grenzen van landschappen en jurisdicties bezien. De Hunze begrenst namelijk het rechtsgebied van de stad Groningen aan de oostzijde en het is niet verwonderlijk dat er dus verschillende steenhuizen en borgen langs deze grens gevonden worden, zoals Groenenborg, Cortinghuis, Selwerd en een onlangs opgegraven steenhuis bij Noorderhogebrug.

Dit laatste steenhuis is het eerste dat we op onze tocht tegenkomen. Het is thans geheel verdwenen onder de nieuwbouwwijk De Hunze. Bij opgravingen in 1989 stootte men onder de boerderij 'Elba' op de resten van twee steenhuizen. Het oudste van de twee dateerde van rond 1300 en werd vermoedelijk nog in de 14e eeuw vervangen door het tweede. Vermoedelijk was dit huis eigendom van de familie Onsta te Sauwerd en werd het in 1400 tijdens een strafexpeditie van de stad Groningen verwoest. De buitenmaten van het steenhuis bedroegen 8×11 m. Het lag op een hoofdhof van 20×21 m en was door een dubbele gracht omgeven. Binnen de buitenste gracht lag nog een voorhof van 20×32 m. Na de verwoesting werden de grachten gedempt en is het steenhuis niet meer opgebouwd. Gelegen in het Gorecht, d.w.z. in het wereldlijk rechtsgebied van de bisschop van Utrecht, waren aan de grond geen heerlijke rechten op het gebied van rechtspraak verbonden en was het voor een familie als de Onsta's een weinig geschikte plaats om vandaaruit een machtscentrum uit te bouwen. Hun aandacht richtte zich meer op de Marne, het noordwesten van de Ommelanden, waar zij in de loop van de 15e eeuw vanuit de borg Verhildersum te Leens hun positie wisten te verstevigen.

Volgen we de Hunze stroomafwaarts, dan stuiten we enkele kilometers verder op het voormalige Cortinghuis, thans onder de wijk De Hoogte gelegen. De naam van de wijk duidt nog op de verhoging die tot de egalisering in 1919 de ligging van het huis aangaf. Het lag in een wild kronkelende arm van de Hunze. Het gebied dat binnen deze meander diep het Groninger rechtsgebied binnendrong, viel onder het kerspel en de rechtstoel Zuidwolde en werd, naar het Cortinghuis, Borgham genoemd. In 1337 werd het kasteel slachtoffer van de toen woedende strijd tussen Ommelanders en stad-Groningers. Het werd verwoest en niet meer opgebouwd. Het redgerrecht (het recht om de redger, de plaatselijke rechter aan te stellen) kwam later in bezit van het naburige klooster Selwerd. Slechts in de straatnamen van de wijk De Hoogte wordt de herinnering aan het huis levend gehouden.

Nog wel herkenbaar in het landschap is het kasteel Selwerd, op een steenworp afstand van het klooster Selwerd, eveneens vlak buiten het rechtsgebied van Groningen gelegen. Ook bij dit huis bleek de ligging geen garantie voor de overlevingskansen. In de veertiende eeuw werd het huis door de stad Groningen van de prefectenfamilie Van Selwerd gekocht en gesloopt. Door de oneffenheden in het weiland is de ligging nog duidelijk waar te nemen.

Luchtfoto uit de jaren vijftig van de omgeving ten noorden van de stad Groningen. Duidelijk is te zien hoe het Cortinghuis en het kasteel Selwerd vlak buiten de jurisdictie van de stad Groningen (gearceerd) gelegen zijn. De oude loop van de Hunze is gestreept weergegeven en de kerspeligrenzen gestippeld. De zwarte lijn is de route van de excursie.

Literatuur:

P.H. Broekhuizen e.a., red., *Oudheden onder De Hunze. Archeologisch en historisch onderzoek naar een steenhuis en een boerderij onder een Groninger nieuwbouwwijk* (Groningen 1994).

J.A. Mulock Houwer, 'De Hoogte', *Groningsche volksalmanak* (1921) 128-142.

P.N. Noomen, 'Koningsgoed in Groningen. Het domaniale verleden van de stad', in: J.W. Boersma e.a., red., *Groningen 1040. Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen* (Bedum 1990) 97-144.

Harsens

Na enige keren de oude Hunze te zijn overgestoken, voert de route ons definitief de Ommelanden in. Links van de weg naar Winsum ligt de voormalige borg te Harsens. De oude borgterreinen zijn op luchtfoto's nog duidelijk te herkennen. Het terrein van het oudste steenhuis vertoont gelijkenis met dat van huizen als Cortinghuis, Selwerd, Onsta te Sauwerd en de westelijke Ripperdaborg te Winsum. Peter Entens liet halverwege de zestiende eeuw, volgens onbevestigde berichten in 1540, de borg verbouwen. Het nieuwe gebouw werd ten westen van het oude borgterrein opgetrokken met een dubbele begrachting, waarbij de kerk van Harsens ten noordoosten van de binnengracht kwam te liggen. De buitenste gracht kwam over de oude loop van de Hunze te liggen, die daarvoor werd omgeleid.

Halverwege de achttiende eeuw werd de borg voor afbraak verkocht en waarschijnlijk kort daarna gesloopt. Thans staat binnen de buitenste gracht van het borgterrein een boerderij, Harssensbosch genaamd. Het bos dat rond deze boerderij lag, is echter verdwenen. Uniek is dat zowel het borgterrein als de heerlijke rechten, ook al is de betekenis daarvan na 1795 verdwenen, sinds kort weer in één hand zijn, namelijk van de stichting Heerlijkheid Harsens.

Al in 1371 komt een Aytardus de Hersinse voor, die vermoedelijk met dit huis geassocieerd moet worden. Ook de in 1405 genoemde Reyner van Harsens zal in relatie tot het huis staan. Vastere grond onder de voeten krijgen we in de persoon van Syabbe to Harsens. Hij komt in 1424 voor en blijkt dan gehuwd met een Emeke, uit welk huwelijk hij een dochter Aucke had, gehuwd met Frederick Willemsma¹. Syabbe overleed vóór 1428; zijn weduwe leefde nog in 1449. Het huwelijk van de dochter Aucke was kinderloos, waardoor het huis te Harsens toeviel aan de oomzegger Asinga to Harsens, die tevens een halfbroer van Frederick Willemsma was.

De familieverhoudingen van de To Harsens'en zijn interessant, omdat zij een goed voorbeeld geven van het netwerk dat de adellijke familierelaties al rond 1400 vormden. Zo was Asinga to Harsens gehuwd met Bywe, dochter van Meye te Scharmer, die op zijn beurt weer een broer was van Luirt Schultinge, hoofdeling te Bedum. Een andere oomzegger van Syabbe to Harsens, dus een broer of neef van Asinga, was Focke Asinga, hoofdeling te Warffum. Asinga of zijn vrouw Bywe was erfgenaam van Ode ten Dijke, weduwe van de hoofdeling te Pieterburen. Tevens erfden Asinga en zijn vrouw de borg Mentheda de Middelstum, waarnaar Asinga zich nadien ook wel To Middelstum en Mentheda noemde. Deze borg komt hieronder nog ter sprake. Asinga, zijn vrouw Bywe, en Bywes moeder Wiske quiteren in 1448 Hiddo Scheltama (= Aylckema to Rasquert) en Beteke (Reindesma) voor hun deel van de erfenis van de (Ludema?)heerd te Breede², waaruit blijkt dat Asinga's vrouw ook verwant aan de familie Aylckema te Rasquert was.

De genealogische verbanden zijn niet geheel duidelijk, maar blijkt uit de opsomming dat Asinga geenszins 'een gewoon eigenerfde' was, zoals Hartgerink-Koomans in haar proefschrift over de Van Ewsums stelde³. Ook geeft de inbedding van Asinga to Harsens in een heel netwerk van familierelaties over Hunsingo en Fivelingo een goed voorbeeld, met vele andere aan te vullen, hoe sterk het connubium van de Ommelander adel al in het einde van de veertiende eeuw aanwezig

¹R.A.G., Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 75^v, reg. 117.

²F.A. Lewe, inv.nr. 918, reg. 27.

³M. Hartgerink-Koomans, *Het geslacht Ewsum* (Groningen/Batavia 1938) 145-146.

moet zijn geweest.

Asinga to Harsens woonde in 1446 nog te Scharmer⁴, waarschijnlijk op goederen van zijn vrouw, maar hij noemde zich in 1456 expliciet hoofdeling te Harsens⁵. Of hij toen ook te Harsens woonachtig was, is onzeker. In dat jaar leefde namelijk zijn nicht Aucke ook nog. Weliswaar komt Asinga pas in 1457 voor het eerst voor als hoofdeling te Middelstum⁶, maar ook in 1448 wordt hij al 'to Middelstum' genoemd. Hij zal toen al op Mentheda te Middelstum gewoond hebben, want in hetzelfde jaar werd tussen hem en Wigbolt Lewe, de andere hoofdeling te Middelstum op dat moment, een overeenkomst gesloten over het overrecht aldaar⁷ en zijn aanspraken moeten wel voortgekomen zijn uit het bezit van Mentheda, de enige edele heerd (heerd waarop redgerrecht rust) in bezit van Asinga. In 1448 wordt hij in een ander stuk ook al hoofdeling genoemd, maar zonder plaatsaanduiding⁸. Het lijkt er dus op dat hij in elk geval vóór 1457 en wellicht al tussen 1446 en 1448 naar Middelstum vertrokken is, waar hij tot zijn dood gevestigd bleef.

Over bewoning van het huis te Harsens blijkt vervolgens een eeuw niets met zekerheid. Volgens het Nobiliarium van Coenders was Bartelt Entens' zoon Meye in 1499 hoofdeling te Harsens, hetgeen niet onmogelijk is, daar zijn oudere broer Hilbrant op Mentheda resideerde. Meyes zoon Peter komt wel met zekerheid als hoofdeling te Harsens voor, voor het eerst in 1557⁹.

Twee dochters van Peter Entens verkochten de borg met het patronaatsrecht van de kerk in 1598 aan Warmolt Hillebrandes. Deze was vermoedelijk een zoon van de Groninger koopman Hilbrant Menolts. In 1604 werd hij door keizer Rudolf II in de adelstand verheven. Naar eigen zeggen kon hij echter niet gelden als een parvenu: zijn voorouders in de vijftiende eeuw, de Menolda's, zouden in ellende zijn gestort door Sicke Sjaerda, een bekende figuur uit de Vetkoper en Schieringer twisten in Friesland. Zij zouden vervolgens niet langer hun oude familienaam gebruikt hebben, maar bedienden zich van patroniemen. Uiteindelijk wist Warmolt echter de vroegere status van de familie te herkrijgen¹⁰. Zijn kwartierstaat toont zijn familie als *upper middle class*, kooplieden en officieren van het burgerregiment. De hoogste waardigheid die in zijn nabije familie gevonden wordt, is die van zijn oom, Hieronymus Eminge die het tot abt van de commanderij te Oosterwierum bracht. Burgemeesters en raadsheren vinden we onder zijn verwanten niet.

Warmolts status rees vooral door zijn huwelijken met Ode Gaykinga, weduwe van Feye Sickinghe van Warffumborg in 1584 en met Catharina van Fritema, dochter van Peter van Fritema, raad van het Hof van Friesland, in 1589. Zijn nazaten noemden zich Hillebrandes van Harssens en werden opgenomen in de Ommelander adel. Zij verkochten de borg rond 1700.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 158-161.

Het huis te Adorp

Over het huis te Adorp is weinig bekend. Zelfs de plaats van het huis is nog niet aan te wijzen. Het wordt slechts één keer expliciet vermeld: in 1572 is sprake van 'dat huess ende verkofte heerdt landes tho Adorp' die vóór de openbare verkoop in eigendom waren van Johan Coenders en Rixte Aykema. Een onlangs teruggevonden zerk van hun zoontje Albert in de kerk van Adorp duidt erop dat zij ook in het huis woonachtig waren. Vóór hen werd het huis bezeten door Albert Coenders, die het van zijn schoonvader Tamme Eelts geërfd had. Ook Tamme Eelts heeft het huis bewoond. In de vijftiende eeuw was het

⁴R.A.G., F.A. Lewe, inv.nr. 918, reg. 24.

⁵R.A.G., Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 78^v, reg. 354, en fol. 79^v, reg. 355.

⁶R.A.G., H.A. Farmsum, inv.nr. 849, reg. 119.

⁷*Het claveboeck van Johan Tiassens*, L.H. Bruins ed. (Leens 1986) 60.

⁸R.A.G., Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 78^v, reg. 252.

⁹R.A.G., H.A. Farmsum, inv.nr. 540, reg. 419.

¹⁰Deze familielegende is in 1677 door T.W. Hillebrandes van Harsens opgetekend (P.B. Leeuwarden, Hs. 321, fol. 1).

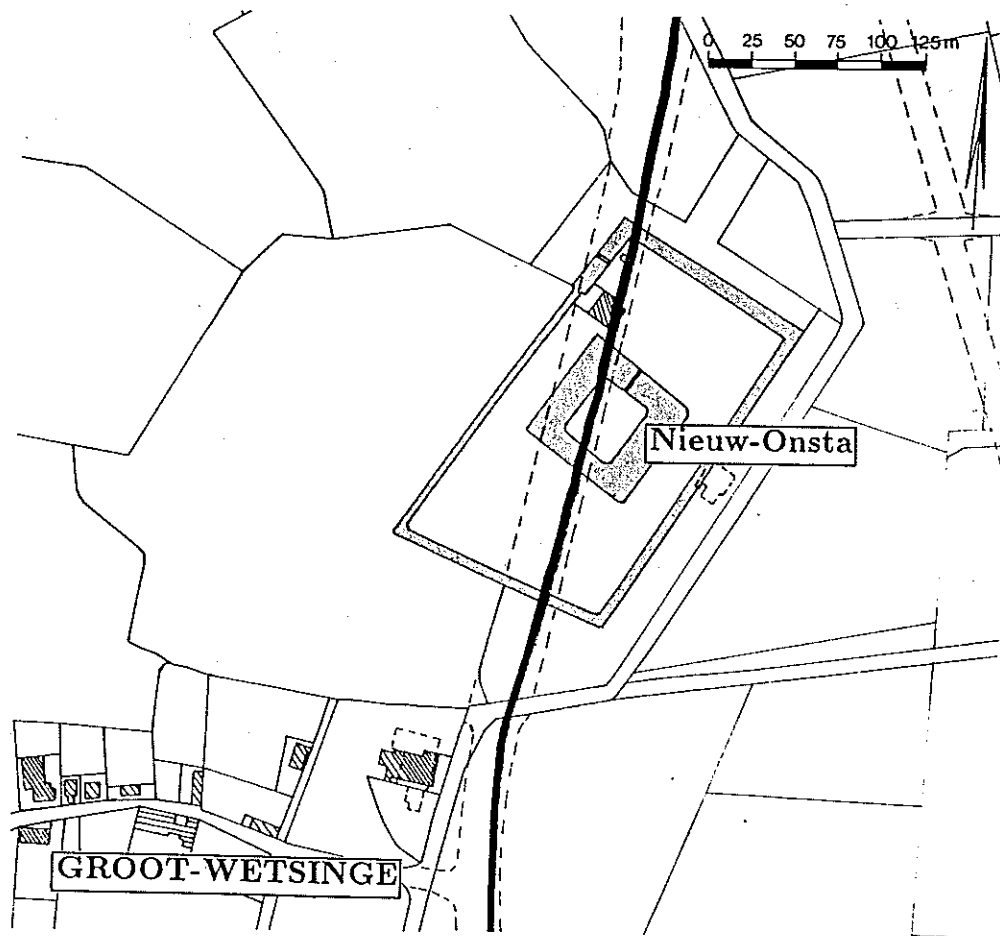
vermoedelijk in bezit van de Tammes grootvader (Albert?) Sissing, maar verder is niets over de bewoningsgeschiedenis. Het betrof geen edele heerd (een heerd waar redgerrecht aan verbonden is), want de redgerrechten van de rechtstoel Adorp en Harsens behoorden geheel aan de families Onsta, Addinga en To Harsens/Entens, maar in de zestiende eeuw zal het huis, gezien de status van de bewoners, wel enige allure gehad hebben. Daarmee is het huis te Adorp een aardig voorbeeld van een borg-in-wording, een huis dat de potentie had om later tot een borg uit te groeien, ware haar ontwikkeling niet voortijdig onderbroken.

Literatuur:

R.H. Alma, 'Het schatregister van 1556 en het huis te Adorp', *Gruoninga* 38 (1993) 167-171.

Nieuw-Onsta te Wetsinge

De borg Nieuw-Onsta is nog slechts aan enkele sloten te herkennen. Over de borgstee loopt thans de provinciale weg naar Winsum. De borg werd in de zestiende eeuw gebouwd in opdracht van Aepke Onsta. Hij was afkomstig van de borg Onsta te Sauwerd. De familie Onsta is al als hoofdeling te Sauwerd gedocumenteerd vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw. Toen moeten zij ook al een uitzonderlijke positie hebben bekleed want zij bezaten toen reeds het grootste deel van de redgerrechten in Ubbega (de rechtstoelen Adorp, Sauwerd en Winsum).

Nieuw-Onsta te Wetsinge volgens de kadastrale minuutplan van 1830. De route van de excursie is met een zwarte lijn aangegeven.

Waarschijnlijk heeft Aepke de borg te Wetsinge gesticht omdat bij een erfscheiding zijn broer Abel de borg te Sauwerd verkreeg: Abel Onsta komt als hoofdeling te Sauwerd voor tussen 1546 en 1555, terwijl Aepke Onsta hoofdeling te Wetsinge heet vanaf 1541 en pas vanaf 1557, blijkbaar na Abels kinderloos overlijden, tevens als hoofdeling te Sauwerd. De grafsteen van Aepke en zijn vrouw Gela van Ewsum is afgebeeld in de laatste aflevering van *Virtus*.

De borg bleef nog tot in de achttiende eeuw in handen van nazaten van de familie Onsta. Na 1725 kwamen beide Onsta-borgen, te Sauwerd en te Wetsinge, in één hand, waarna de borg te Sauwerd werd afgebroken en de redgerrechten bij borg te Wetsinge werden gevoegd. In 1800 werd Nieuw-Onsta zelf afgebroken. De buitenste gracht van het borgterrein is voor een deel nog te onderscheiden. De provinciale weg, waarlangs de route gaat, loopt thans over de borgstee.

Literatuur

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 340-346, 472-476.

Sassema te Baflo

De borg Sassema komt in de zeventiende eeuw voor het eerst voor en werd reeds in 1710 op afbraak verkocht. Het is dan ook niet verwonderlijk dat over de ligging onduidelijkheid heerst. Formsma c.s. identificeert het borgterrein met de percelen bij de huidige Sassemaheerd die in de volksmond 'hoogten en leegten' genoemd worden. Zoals uit het hierbij afgebeelde kaartje blijkt, lag dit terrein (hier aangegeven met 'voormalig borgterrein') in het kerspel Tinallinge en kan dit onmogelijk de borg Sassema te Baflo betreffen. Uit het onderzoek dat verricht is voor het boerderijenboek van het Halfambt blijkt, dat ten noorden van de huidige Sassemaheerd percelen liggen die 'Het Jonkersland', 'Sasmaland' en 'Sassema' genoemd werden. Het perceeltje 'Sassema' zal, gezien de vorm en de ligging, het borgterrein betreffen. Welk steenhuis op de 'hoogten en leegten' gestaan zal hebben, is vooralsnog onbekend. Op grond van de vorm van dit terrein kan men een ouder gebouw dan een zeventiende-eeuwse borg verwachten, wellicht één van de drie edele heerden van Tinallinge.

In de vijftiende eeuw ontmoeten we verschillende leden van de familie Sassema te Baflo tussen 1415 en 1494 te Baflo. Daarna horen we van deze familie niets meer. Alle mannelijke Sassema's te Baflo komen voor als wedman, wat ze eerder als welgestelde boeren dan als hoofdelingen typeert. Een edele heerd was Sassema ook niet. Halverwege de zestiende eeuw werd Sassema vermoedelijk bewoond door de familie Sygers. Menne Sygers komt voor als hoofdeling te Zandeweer. Zijn vermoedelijke oomzegger Syger Eisens, overleden te Baflo in 1547, zal op Sassema gewoond hebben. Dezelfde twee wapens die zijn grafzerk sieren, bevinden zich op een kerkbank te Holwierde, zodat de familie daar waarschijnlijk ook gegoed was. Sygers zoon, Eiso Sygers, gehuwd met Grete Gruys, zal na hem op Sassema gewoond hebben. In 1580 is sprake van een 'schreen' die wederrechtelijk uit Eise Sygers' huis te Baflo gehaald zou zijn¹¹. Diens zoon Syger Sygers is de eerste van wie, in 1607, expliciet vermeld wordt dat hij op Sassema woonde. Daarnaast komt hij in 1603 voor als burgemeester te Appingedam. Zijn zoon Eiso woonde op Batenborg te Maarhuizen, gehuwd met Bate de Sighers, van wie deze borg zijn naam ontleend zal hebben. Hun zoon Wolter van Sigers komt noemde zich jonker en hoveling te Baflo, Ranum, Maarhuizen, Mensingeweer en Eenrum. De familie Sygers is een mooi voorbeeld van een geslacht dat in het einde van zestiende eeuw opgenomen wordt in de Ommelander adel. Op het eerste gezicht lijken zij *homines novi*, maar bij nadere beschouwing blijken zij al veel eerder familierelaties met andere hoofdelingengeslachten te

¹¹G.A.G., R.A. III c 1, fol. 28^v.

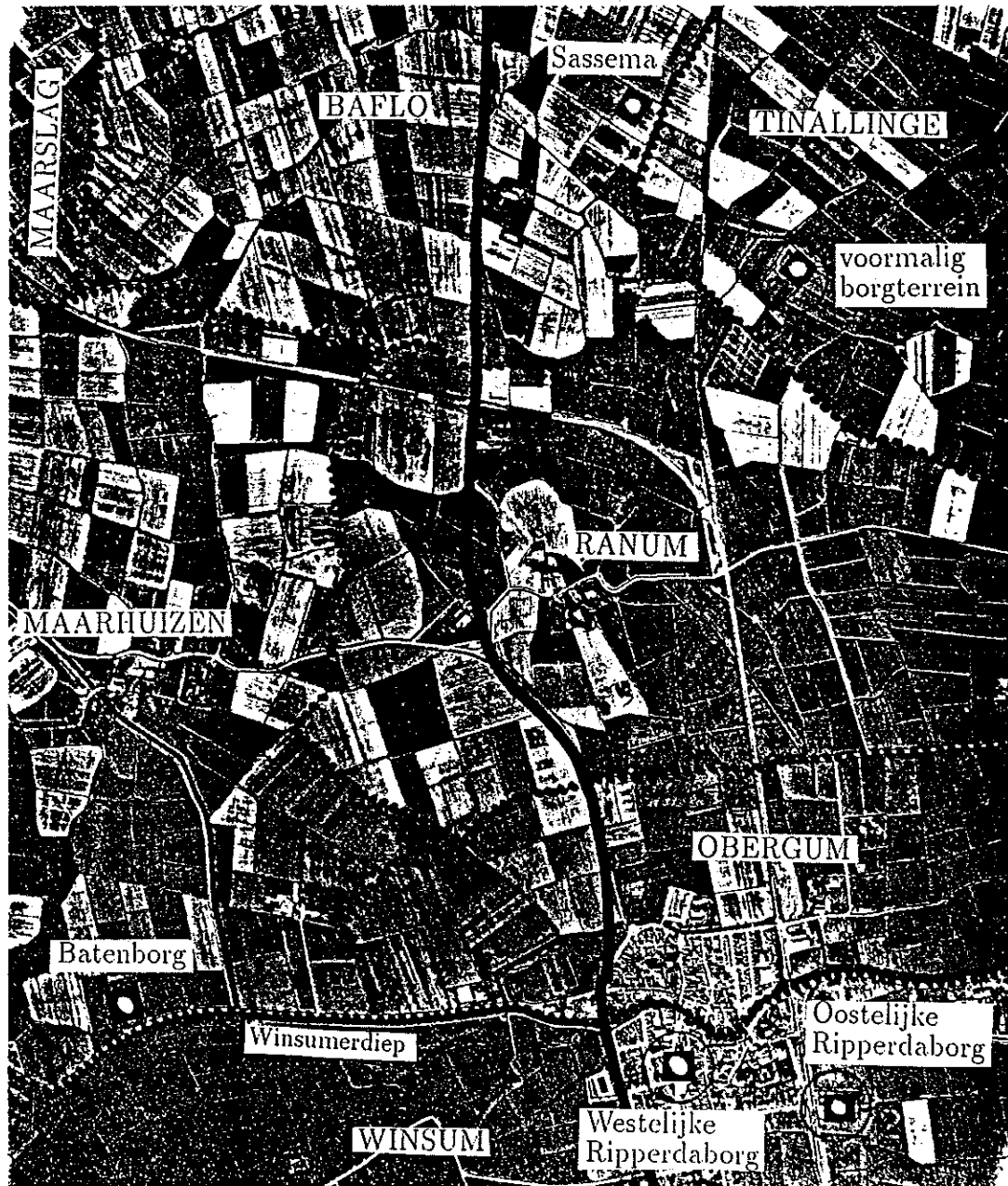

onderhouden. Voor de meeste 'nieuwe' adellijke geslachten aan het eind van de zestiende eeuw geldt overigens hetzelfde.

Literatuur:

G. Boerma, A.F. Kruizenga en R. van der Tuuk, red., *Boerderijen in het Halfambt* (Groningen 1992) 120-121, 140-141, 226-227.

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelanden borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 60-61, 244-245.

Luchtfoto uit de jaren vijftig van de omgeving ten noorden van Winsum. De kerspelgrenzen zijn gestippeld weergegeven; de zwarte lijn volgt de route van de excursie. Duidelijk is te zien dat het door Formsma c.s. aangewezen borgterrein van Sassemma in het kerspel Tinallinge ligt, terwijl het perceel dat in achttiende-eeuwse bronnen 'Sassemma' heet, zich inderdaad in het kerspel Baflo bevindt.

Meyma te Rasquert

De situatie rond de verschillende borgen te Rasquert is nog vrij onduidelijk. Tot 1457 treffen we leden van de familie Meyma als hoofdeling te Rasquert aan, maar onder de edele heerden vinden we aldaar geen Meymaheerd. Wel treffen we in Baflo een Meymaheerd in de clauwlijst (lijst, houdende de optekening van het omgaande redgerrecht) aan. In 1415 wordt het huis van Lulof Meyma te Baflo verwoest, zodat we kunnen vermoeden dat de Meyma's daar oorspronkelijk vandaan komen. Vreemd genoeg is het redgerrecht van de heerd te Baflo in het begin van de zestiende eeuw in eigendom van Peter Ripperda, van wie geen familierelatie met de oudere Meyma's bekend is. De ligging van de latere borg Meyma is wel bekend. Hij werd in de zestiende eeuw bewoond door de familie De Mepsche; vanaf 1531 komt als hoofdeling voor Siert de Mepsche, genoemd naar de nicht van zijn grootmoeder, de bekende Siert, weduwe van Otto ter Hansouwe. Deze laatste Siert was waarschijnlijk een dochter van Wigbolt Lewe en (Ave?) Meyma. Onduidelijk is het nog of de Meymaborg teruggaat op een vijftiende-eeuws of vroeger huis of dat het een zestiende-eeuws gebouw betrof dat pas in die eeuw de naam Meyma gekregen heeft.

De familie De Mepsche werd in het eind van de zestiende eeuw opgevolgd door de familie Clant en daarna door de familie Jarges. In 1705 kwam de heerd in handen van de familie Van In- en Kniphuisen te Ulrum, die haar enige decennia later lieten afbreken. Het borgterrein is thans bouwland.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelanden borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 54-57.

Asinga/Aylckema/Mathenesse te Rasquert

In het noorden van het dorp Rasquert ligt tegenwoordig nog de boerderij Asinga, waarvan het terrein wel wordt beschouwd als het oude borgterrein van Aylckemaheerd, het oude Huis te Rasquert. Inderdaad is in 1602 sprake van een oude en een nieuwe borg, maar vóór 1594 is de boerderij Asinga eigendom van het klooster Selwerd, zodat identificatie met één van beide borgen van 1602 onwaarschijnlijk is. Het enige dat we zeker weten, is dat het borgterrein van Mathenesse, de 'nieuwe borg', in het midden van de wierde van Rasquert ligt. De borg ontleende haar naam aan de Hollandse edelman Willem van Mathenesse, die hem in 1602 kocht. Vanaf 1686 was de borg niet meer in adellijke handen. Rond 1730 zal hij zijn afgebroken.

Zoals hierboven, onder Meyma, vermeld, komt in 1457 de laatste Meyma als hoofdeling te Rasquert voor. Vermoedelijk is hij niet lang daarna overleden. Vanaf 1464 treffen we Hidde Aylckema als hoofdeling aan, na zijn dood als zodanig opgevolgd door zijn zoon Asinga te Rasquert. Het ligt voor de hand een erfrechtelijke relatie tussen de families Meyma en Aylckema te suggereren en inderdaad is daar reden voor: bekend is dat de grootvader van Asinga te Rasquert een zekere Luppe Reindesma was, die aanvankelijk op Rensuma te Uithuizermeeden gewoond zal hebben (zie hieronder, onder Rensuma). In 1457 vinden we een Elste Meyma als vrouw van 'Liuppo Meyma'. Gezien het feit dat uit deze acte blijkt dat Elste Meyma de rechten van Meymaheerd bezit, zal haar man de naam Meyma van haar hebben afgeleid. Als Luppe Meyma en Luppe Reindesma inderdaad dezelfde personen zijn, verklaart dat hoe de familie Aylckema aan het hoofdelingschap te Rasquert gekomen is: Luppe Reindesma en Elste Meyma zijn dan de ouders van Beetke Reindesma, die met Hidde Aylckema huwde. Klopt deze reconstructie, dan verklaart dat waarom we geen Meymaheerd onder de edele heerden te Rasquert aantreffen: zij zou dan identiek kunnen zijn aan de borg van de familie Aylckema. Tevens verklaart dit waarom de De Mepsches in de zestiende eeuw zo weinig redgerrechten in de rechtstoel Rasquert c.a. bezaten: die zouden dan

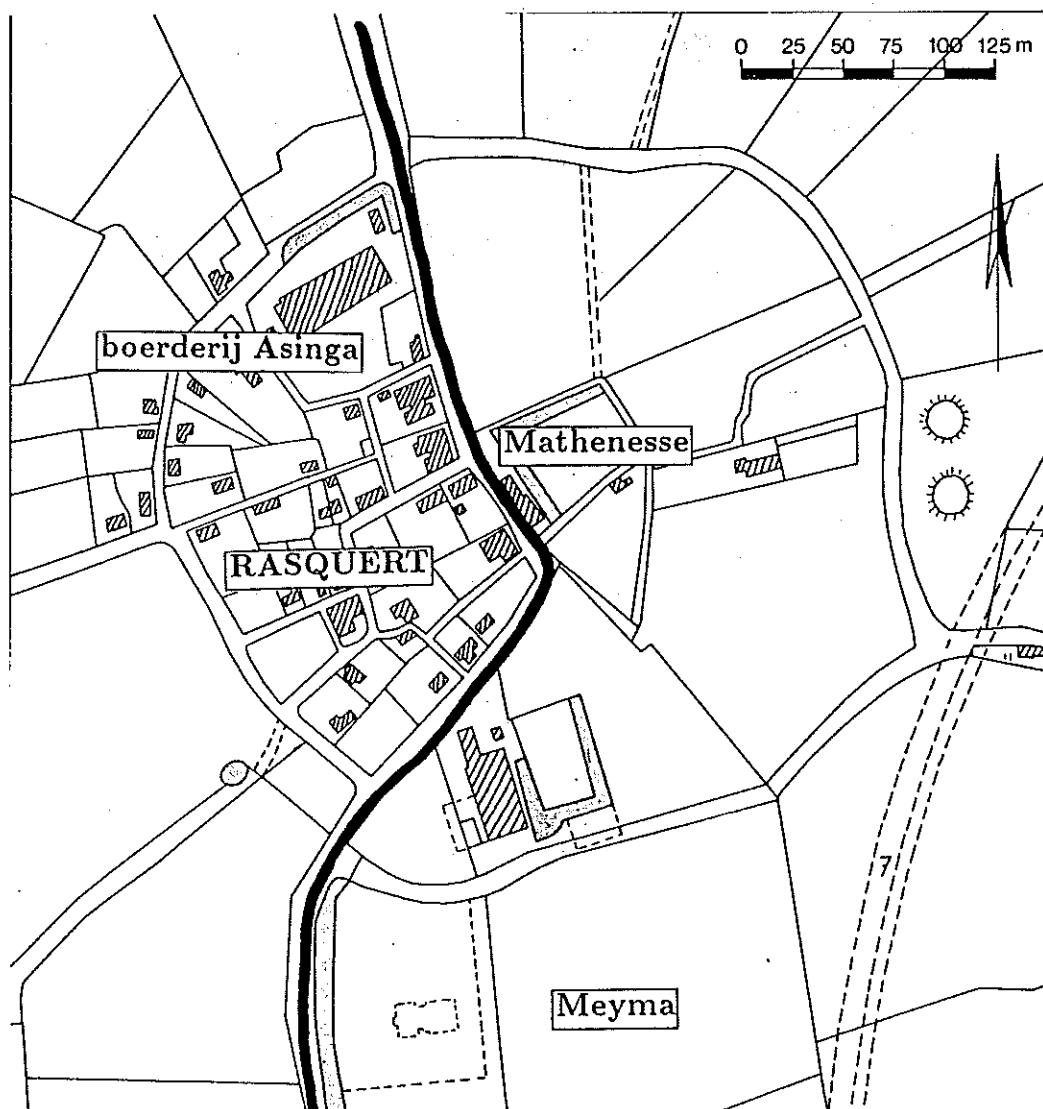
vererfd zijn op de Aylckema's.

De borg Asinga of Aylckema komt in de loop der tijd onder verschillende namen voor. Vanaf 1437 komt de heerd voor als Aylckemaheerd en blijft tenminste ruim een eeuw in bezit van de familie Aylckema en vererft daarna op de Van Ewsums. In de op zijn laatst vijftiende-eeuwse clauwlijst van de rechtstoel Rasquert c.a. vinden we Aylckema- noch Meymaheerd, maar wel een 'Borchmannaheert', hetgeen wel aangeeft dat dit vanouds de voornaamste heerd was, dé borg bij uitstek. Het redgerrecht is dan in bezit van Asinga te Rasquert. Is hiermee Aylckema bedoeld? En zo ja, op welk huis resideerden de Meyma's als hoofdeling? Er is tot nu toe nog geen oplossing gevonden, die alle gegevens op een bevredigende manier met elkaar in overeenstemming kan brengen. Daarom is het nog niet uit te maken of en op welke van de drie mogelijke borgterreinen van Rasquert een middeleeuws steenhuis heeft gestaan.

Literatuur:

G. Boerma, A.F. Kruizenga en R. van der Tuuk, red., *Boerderijen in het Halfambt* (Groningen 1992) 181-185.

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelanden borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 53-54.

De route van de excursie door het dorp Rasquert, met een zwarte lijn aangegeven op de kadastrale minuutplan van 1830.

Breedenborg te Breede

De Breedenborg is in 1587 gebouwd door Johan de Braemsche, afkomstig uit Oost-Friesland. Het is niet uitgesloten dat de borg is opgericht op de plaats van een voormalige edele heerd, b.v. de Ludemaheerd te Breede. De door De Braemsche gebouwde borg kwam in 1678 in bezit van Hendrik Sickinghe. Diens neef Feyo Johan Sickinghe, gehuwd met Thecla Elisabeth van Berum, komt in 1697 voor als heer van Breedenborg. Op het toegangshek is het alliantiewapen Sickinghe-Van Berum nog aanwezig. In de 19e eeuw werd de oude borg afgebroken en vervangen door een nieuw gebouw, dat in 1982 door een uitslaande brand geheel verwoest werd. Tien jaar later was de borg herbouwd. Hij is thans in gebruik als conferentiecentrum van de eigenaar, Beheer Koop Tjuchem.

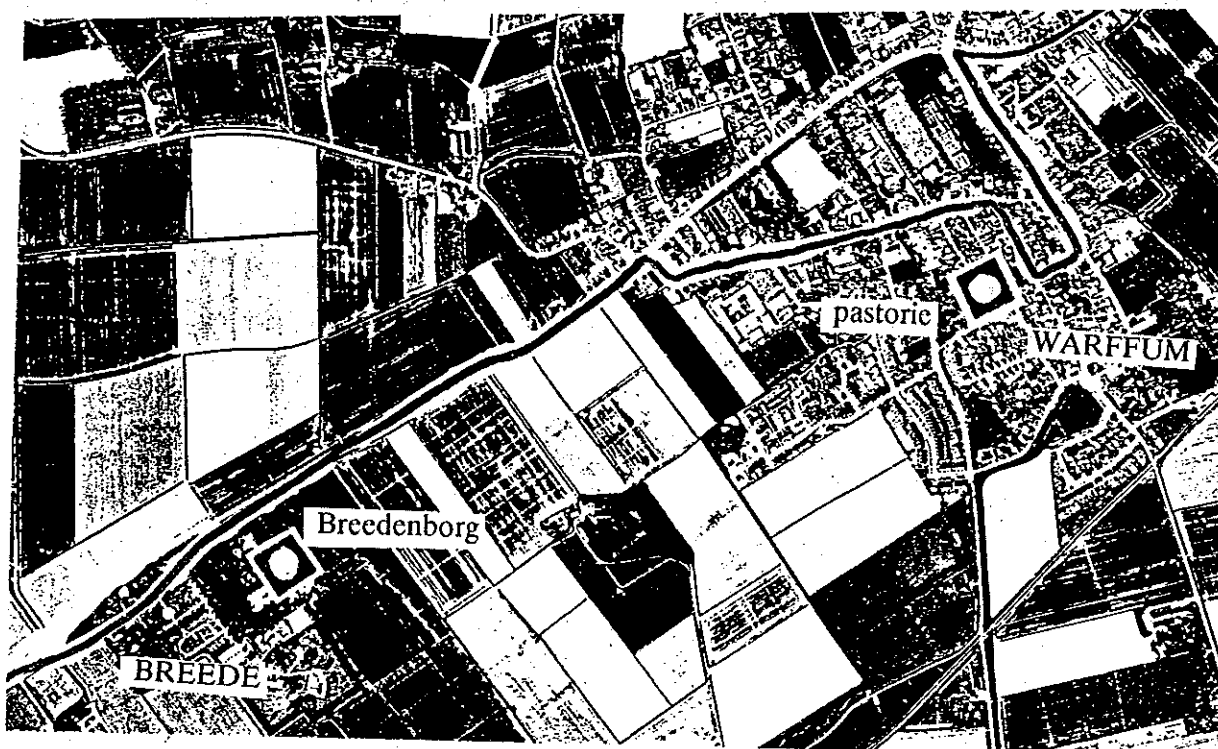
De Ludemaheerd wordt in de clauwlijst van Warffum en Breede uit de veertiende eeuw reeds genoemd als de heerd van Lue in de Breede. In het begin van de vijftiende eeuw is hij in eigendom van de familie Scheltema/Aylckema te Rasquert. In 1553 is een zekere Claes Syabbens gebruiker van 45½ juk, Ludema genaamd. De heerd is dan eigendom van de familie Van Ewsum, erfgenaam van de Aylckema's, want in een erfwissel van 1556 wordt o.a. aan Christoffer van Ewsum toegescheiden 77 juk te Breede¹². Het is niet uitgesloten dat Johan de Braemsche de heerd door een openbare verkoop na de dood van Christoffer (1583) heeft verkregen. Nog in 1678 behoorde namelijk onder de rechten die op Breedenborg rustten, de ommegang van 'Ludo op de Breda'. In dat geval hebben we met de Breedenborg dus met het veelvoorkomende borgtype te doen dat een ontwikkeling van steenhuis via boerderij tot zeventiende-eeuwse borg doormaakte.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 453-457.

H. Kamphuis, *Groninger borgen en Drentse havezaten* (Zutphen 1995) 144-150.

E.J.C. Kamerling, 'De Warffumborg en de Breedenborg', in: W. Duinkerken e.a., red. *De historie van Warffum, Breede en Rottumeroog* (Hoogezand 1989) 108-114, aldaar 111-114.

Luchtfoto uit 1989 van Breede en Warffum.

¹²R.A.G., F.A. Ewsum, inv.nr. 141, reg. 513*.

De voormalige pastorie te Warffum

In 1990 werd de restauratie van de voormalige pastorie te Warffum voltooid. Tijdens de restauratie werd onderzoek verricht naar het oudste gedeelte van het gebouw, wat verrassende resultaten opleverde: het gebouwd bleek een betrekkelijk gaaf steenhuis te bevatten, dat, met een ruime marge, uit ca. 1300 moet dateren. Opvallend is dat geen sporen werden aangetroffen van elementen, naast de stenen muren van bijna een meter dikte, die specifiek op verdedigbaarheid duiden, zoals een gracht of geschutsgaten. Er is tot nu toe geen reden om aan te nemen dat het gebouw ooit een andere functie dan als pastorie heeft gehad, of het zou de relatief grote afstand tot de kerk moeten zijn. Of het gebouw te identificeren is met de al in de veertiende eeuw genoemde edele heerd Obekema, waarvan het redgerrecht aan de kerk te Warffum behoorde, is niet bekend. Reconstructie van het grondeigendom en -gebruik zou dat nog kunnen uitwijzen, want de naam Obekema komt in 1553 nog in een schattingslijst voor.

Literatuur:

R. Meischke en M.C. Scheers, 'De pastorie te Warffum', *Jaarboek Monumentenzorg* (1990) 99-126.

Menkemaborg te Uithuizen

De Menkemaborg is zonder twijfel de mooiste borg die Groningen nog kent. Zowel interieur en exterieur geven een fraai beeld van de zeventiende- en achttiende-eeuwse adelscultuur in de Ommelanden. In die tijd waren de families Clant en Alberda op de borg woonachtig, die hem de vorm hebben gegeven, die hij nu nog heeft. Tot het uitsterven van de tak Alberda van Menkema in de persoon van Gerhard Alberda van Menkema (1829-1902) bleef de borg in deze familie. Vervolgens vererfde Menkema op de kinderen van diens zuster, Elisabeth Anna Alberda, gehuwd met Jean François Lewe van Nijenstein. In 1921 schonken dezen de borg aan het Museum van Oudheden te Groningen, die Menkema voor het publiek opengesteld heeft. Sinds 1971 is de borg onder de hoede van de Stichting Museum Menkemaborg.

Al in 1376 komt een Eppo Menkema voor als redger te Uithuizen. Vervolgens wordt een Eppo Meyngkama in 1407 als kerkvoogd te Uithuizen vermeld¹³. Een andere kerkvoogd volgens die oorkonde overigens Popeko Eengersum, het eerst bekende lid van de familie die aan de borg Engersum te Uithuizen haar naam gegeven heeft¹⁴. De laatste Menkema-vermeldingen te Uithuizen zijn die van Rypke Mennekumma in 1465 en Eylart Menckema in 1489. Hun relatie met Menkema-heerd — waren zij bewoners of eigenaars of nazaten van hen? — is niet bekend. In de zestiende eeuw vinden we in het Westerkwartier een familie Menkema, waarin ook de naam Eppe voorkomt, zodat niet uitgesloten is dat zij van de Uithuizer familie afstammen. Zij bewogen zich in de sociale groep die zich vlak onder die van de hoofdelingen bevond.

In de clauwlijst van Uithuizen van 1489 komt Menkema als één van de twintig edele heerden in de rechtstoel Uithuizen/Uithuizemeeden voor. Eigenaar van het redgerrecht van Menkema was op dat moment Bywe Schultinge, de weduwe van de Stedumer hoofdeling Eppo Nittersum. Het is niet onmogelijk dat dit redgerrecht haar aangeërfd was van haar nicht Ode ten Dijke, die meer bezittingen in de rechtstoel Uithuizen/Uithuizemeeden had. De dochter van Eppe Nittersum en Bywe Schultinge, Teteke, huwde de stadjer Egbert Clant. Het redgerrecht vererfde verder in deze familie.

¹³R.A.G., Kloosterarch., inv.nr. 275, reg. 74.

¹⁴In de inventaris van de Kloosterarchieven worden hun namen overigens als Eso Mayngkama en Popeko Gengersma opgegeven, waardoor te verklaren is dat deze vroege vermeldingen eerder aan de aandacht ontsnapt zijn.

Over de eigenaars van de heerd zelf is in deze periode minder bekend. In 1494 wordt een verder onbekende Renneke van Menkummaheert voor de hoofdmannenkamer gedaagd door de kerkvoogden van Martinikerk¹⁵. Gezien de namen van de andere gedaagden is het waarschijnlijk dat hiermee een Menkemaheerd te Uithuizen bedoeld is. Renneke is wellicht op dat moment de gebruiker van de heerd. In 1503 verkrijgt Bonne Awelsumma door ruiling 20 honderd land, gelegen te Uithuizen in Mennekummaheert, van Luetke Bokumma en zijn vrouw te Kloosterburen¹⁶. De eigenaar van de rest van de heerd wordt helaas niet vermeld. Het ligt echter in de lijn der verwachting dat redgerrecht en heerd in één hand waren en dus in die van Bywe Schultinge en vervolgens van de familie Clant.

Aanwijzingen dat leden van de familie Clant ook op Menkema woonachtig waren, vinden we eerst vanaf halverwege de zestiende eeuw. In 1561 komen Allert Clant (zoon van bovengenoemde Egbert) en zijn zoon Johan Clant als hoofdelingen voor, gegoed te Uithuizen¹⁷. In 1575 noemt Allerts zoon Egbert Clant zich expliciet hoofdeling te Uithuizen¹⁸, waaruit we mogen concluderen dat hij aldaar woonachtig was en wel vrij zeker op Menkema. Ook de bekende opsomming van Ommelander edelen van de kroniekschrijver Abel Eppens, die onder andere spreekt van een tak van de familie Clant te Uithuizen, bevestigt dat zij al enige tijd in die plaats gevestigd waren. Egberts zoon Osebrant liet in 1614 de borg verbouwen en bracht bij die gelegenheid een (nu nog aanwezige) steen aan met de tekst 'A[n]no 1400 is Me[n]ckema hues vornelt. A[n]no 1614 dorch Gots gnade gerepareert'. Of de vermelding van de vernieling van het huis in 1400 op waarheid berust, is niet na te gaan; de vermelding van de gebeurtenis op de steen is in ieder geval geschied om de ouderdom, en daarmee het aanzien, van het huis ver terug te voeren, tot vóór de Schieringer en Vetkoper twisten. In dat opzicht is de steen interessanter als getuige van de vroeg-zeventiende-eeuwse adelscultuur, dan als historisch document.

De familie Clant bleef in bezit van Menkema tot 1682, toen de borg verkocht werd aan Mello Alberda, die op dat moment woonde op Ringeweer, gelegen ten zuiden van de kerk van Uithuizen. In 1695 kocht hij ook nog Rensuma te Uithuizermeeden.

Literatuur:

A. Bolt, *Geschiedenis van Uithuizen* (Uithuizen 1982) 138-147.

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 405-418.

H. Kamphuis, *Groninger borgen en Drentse havezaten* (Zutphen 1995) 151-157.

F.J. Veldman, *De Menkemaborg* (Groninger Borgenstichting, 1988).

Rensuma te Uithuizermeeden

Pas vanaf 1662 komt Rensuma als adellijke woonstee voor. Bewoners zijn dan Petrus van Aggama en Maria Sibiana van Wytsma, erfdochter van Alma te Bedum. In 1695 werd de borg verkocht aan Mello Alberda van Menkema. Diens zoon Onno Tamminga van Alberda liet de borg verbouwen en vestigde zich op Rensuma. Zijn portret hangt in de Menkemaborg. In 1713 verhuisde hij naar Scheltekema-Nijenstein te Zandweer, welke borg zijn echtgenote was aangeërfd. Rensuma bleef in het bezit van de familie Alberda tot de dood van Mr. Onno Tamminga baron Alberda van Rensuma (1754-1829). Vervolgens kwam het door een publieke verkoping in handen van de familie Van Swinderen, die het tot de tachtiger jaren bezeten heeft. Thans is Rensuma eigendom van het echtpaar Brinkman, dat een nieuwe bestemming aan de borg als restaurant gegeven heeft.

De geschiedenis van Rensuma blijkt goed vergelijkbaar met die van Menkema: beide borgen kenden een middeleeuws steenhuis als voorloper en werden in de zeventiende eeuw

¹⁵R.A.G., Arch. Hoge Justitiekamer, inv.nr. 29, Reg. Feith 1494.39.

¹⁶R.A.G., Kloosterarch., inv.nr. 286, reg. 906.

¹⁷R.A.G., F.A. Gruys, inv.nr. 400.

¹⁸R.A.G., Kloosterarch., inv.nr. 298, reg. 1115.

voor adellijke bewoning geschikt gemaakt. Door de vele verbouwingen is de middeleeuwse oorsprong van Rensuma echter moeilijker te herkennen.

In 1623 wordt het gebouw bewoond door een landbouwer, Willem Fockes, en zo lijkt Rensuma het voorbeeld van een borg die uit een eenvoudige boerderij is ontstaan. Temeer daar de naam Rensuma niet voorkomt onder de edele heerden van de rechtstoel Uithuizen/Uithuizermeeden. Bij nader onderzoek blijkt de geschiedenis van Rensuma echter nog ruim 200 jaar terug te voeren; reden om iets nader op de vroege bewoningsgeschiedenis in te gaan. De naam Rensuma gaat terug op een familie Reindesma, die in de veertiende en vijftiende eeuw in Uithuizermeeden gegoed was en die we reeds ontmoet hadden in Rasquert.

Al in 1379 is sprake van een stuk land, gelegen in 'Reyndismadele' onder Uithuizermeeden¹⁹. De eerste persoon met de naam Reyndisma die we te Uithuizermeeden aantreffen is Reyndeke Reyndisma, parochiaan aldaar, in 1408²⁰. Hij was waarschijnlijk verwant aan Gayco Reyndisma te Kantens, die in 1412 zijn gerechtigheden die rusten op Aldahusingeheerd te Uithuizermeeden verkoopt²¹. In 1403 verkoopt hij een stuk land, eveneens waarschijnlijk te Uithuizermeeden gelegen²². Een Lyuppo Reyndisma wordt in 1409 vermeld in verband met een geschil dat beslecht wordt door de rechters van het Oosterambt²³, waaronder zowel Kantens als Uithuizermeeden vielen. De namen Lyuppo en Reyndeke duiden op een verwantschap met latere Reindesma's: Zo komt Liupa Renersma in 1444 voor als eigenaar van land ten westen van Ripperdaheerd, die door Ode ten Dijke aan de prebende te Uithuizermeeden geschonken wordt²⁴ en in 1447 komt hij, als Liuppo Reyndisma, voor als kerkvoogd te Uithuizermeeden. Hij was, volgens onze reconstructie, gehuwd met Elste Meyma en wordt daarom in 1457 Liuppo Meyama genoemd²⁵. Een vermoedelijke zoon van dit echtpaar was Reyndeke Reynsma, ten aanzien van wie in 1448 door de Oosterwarf werd uitgesproken dat zijn doodslager voor hem weergeld zou betalen als voor een hoofdeling²⁶.

Hoewel een genealogie van deze Reindesma's nog niet op te stellen is, is uit deze losse vermeldingen wel duidelijk hoe de vererving van Rensuma, die we wel met grote waarschijnlijkheid als de stamhuis van deze familie aan mogen merken, verlopen is. Wijlen Lyuppo Reynsma wordt namelijk in 1474 genoemd als grootvader van de kinderen van Hidde Aylckema, hoofdeling te Rasquert, en zijn vrouw Beetke²⁷. De goederen te Rasquert vererfden via Hiddes zoon Asinga to Rasquert op diens erfdochter Beetke van Rasquert, die in 1502 Wigbolt van Ewsum huwde. Inderdaad vinden we het zijlrecht van Reindtsumaheerd in 1553 in het bezit van de gebroeders Van Ewsum, zonen van Wigbolt en Beetke²⁸. Tekenend is het ook dat de aankomstitels van Reyndeke en Liuppo Reindesma van 1408 en 1409 zich in het Familiearchief Ewsum bevinden. Bekijken we de clauwlijst van Uithuizen/Uithuizermeeden met al deze verworven kennis opnieuw, dan blijkt Rensuma zich toch onder de edele heerden te bevinden en wel onder de naam Reindingahues, waarvan het redgerrecht in 1489 aan Dutmer Rengers en Asinga to Rasquert behoorde²⁹. In 1559 benoemt een Van Ewsum namens Reindinga de redger³⁰. Dit zal Johan van Ewsum zijn, daar de gerechtigheden te Uithuizermeeden volgens een erfscheiding uit 1554 aan hem gekomen waren³¹. Ook viel op Reindinga een overrecht van Uithuizermeeden-Oostereinde (het recht om de overrechter over dat gebied te benoemen), dat in 1540 aan de Van Ewsums kwam³². In latere aantekeningen over de gerechtigheden wordt de naam Reindinga verbasterd tot Reidinga, zodat het niet verwonderlijk is dat men zich in later tijd niet meer realiseerde dat de borg Rensuma overeenkwam met de edele heerd Reidinga, die verwerd tot niet meer dan een administratief

¹⁹ O.G.D., II, nr. 669.

²⁰ R.A.G., F.A. Ewsum, inv.nr. 475, oud inv.nr. 259, reg. 30a.

²¹ R.A.G., F.A. Lewe, inv.nr. 805, reg. 11.

²² O.G.D., II, nr. 1144.

²³ R.A.G., F.A. Ewsum, inv.nr. 475, oud inv.nr. 259, reg. 30.

²⁴ R.A.G., H.A. Farmsum, inv.nr. 80, reg. 81.

²⁵ G.A.G., Reg. Feith 1599.66.

²⁶ Zie: *Virtus* 2 (1994/1995) 24, waar overigens door een drukfout 'weergelden' staat i.p.v. 'weergeld als voor een hoofdeling'.

²⁷ R.A.G., Kloosterarch., inv.nr. 20, fol. 74, reg. 579.

²⁸ O.a. Arch. Waterschap Hunsingo, Onderdendam, Arch. Winsumer- en Schaphalsterzijlvest, inv.nr. 2e.

²⁹ R.A.G., H.A. Farmsum, inv.nr. 922, fol. 3^v.

³⁰ Ibid., fol. 4^v.

³¹ R.A.G., F.A. Ewsum, inv.nr. 653, oud inv.nr. 141, reg. 490.

³² Ibid., fol. 5.

gegeven. De vererving, via Asinga to Rasquert op de gebroeders Van Ewsum, en de inwisselbaarheid van de patronymicale uitgangen -inga en -esma wijzen op de identiteit van beide huizen.

Vatten we deze reconstructie samen, dan blijkt Rensuma op een veel grotere ouderdom te kunnen bogen dan tot nu toe bekend was. Aan het begin van de vijftiende eeuw werd het huis waarschijnlijk bewoond door een aantal generaties van de familie Reindesma. Van de leden van deze familie is bij gebrek aan gegevens niet bekend welke sociale status zij bezaten; als hoofdeling vinden we hen nooit vermeld, zodat wij hieraan geen gegevens kunnen ontleen over de functionaliteit en bouw van het huis. Wel zijn bij de restauratie in de zeventiger jaren resten van mogelijk middeleeuwse muren aangetroffen, waardoor het bestaan van een steenhuis wel zeer waarschijnlijk wordt. In de vijftiger jaren van de vijftiende eeuw trokken de laatste Reindesma's en hun erfgenamen metterwoon naar Rasquert en vermoedelijk heeft Rensuma vervolgens twee eeuwen lang geen adellijke bewoning gekend en heeft in die periode gediend als boerenbehuizing. Door vererving was Rensuma in de zestiende eeuw in handen van de Van Ewsums gekomen. Niet onwaarschijnlijk is Rensuma te identificeren met 200 grazen (= ca. 90 ha) land te Uithuizermeeden, gebruikt door Osebrant Heepkes, die in 1556 bij een erscheiding tussen de gebroeders Johan, Christoffer en Wigbolt van Ewsum aan de zoon Wigbolt worden toegescheiden³³. Uit 1548 dateerde een rentebrief over deze door Osebrant gebruikte heerd, welke brief in 1570 ten laste van Christoffer van Ewsum kwam³⁴. In 1553 wordt Osebrant Heepkes in het schatregister van het Winsumer- en Schaphalsterzijlvest vermeld als gebruiker van 30 grazen land in het noordelijk gedeelte van Uithuizermeeden, waar inderdaad ook Rensuma ligt³⁵.

Hoe Rensuma uit de familie Van Ewsum geraakt is, is niet met zekerheid bekend. Meest waarschijnlijk is dat de heerd na het overlijden van Wigbolt van Ewsum in 1584 bij de vele openbare verkopen die nodig waren om zijn schuldeisers te voldoen, verkocht is, maar aan wie is nog onbekend. De bewoners in 1662, het echtpaar Van Aggama-Van Wytsma zou het huis verworven hebben van Van Wytsma's moeder Teteke Jarges, dochter van Johan Jarges op Alma, maar hier zijn verder geen harde aanwijzingen voor.

In 1623 was Rensuma, zoals gezegd, nog in gebruik als boerderij, maar de eigenaar is op dat moment onbekend. Halverwege de zeventiende eeuw zal de boerderij tot borg zijn verbouwd. Vanaf 1662 is de adellijke bewoningsgeschiedenis in *Ommelander borgen* te vinden.

³³R.A.G., F.A. Ewsum, inv.nr. 736, oud inv.nr. 141, reg. 513*. Al in 1555 verkoopt Wigbolt uit deze heerd een rente. Gebruiker en bewoner is dan ook Osebrant Heepkes (R.A.G., Arch. Hoge Justitiekamer, inv.nr. 342.).

³⁴R.A.G., Arch. Hoge Justitiekamer, inv.nr. 75, nr. 22.

³⁵O.a. Arch. Waterschap Hunsingo, Onderdendam, Arch. Winsumer- en Schaphalsterzijlvest, inv.nr. 2e.

Vermoedelijke eigenaars/bewoners van Rensuma tot ca. 1585

{ Reindeke Reindesma te Uithuizermeeden (1408),
Liuppe Reindesma, waarschijnlijk gegoed te Uithuizermeeden (1409) en
Gayco Reindesma te Kantens (1403, 1412)

Liuppe Reindesma te Uithuizermeeden (1444),
wellicht later te Rasquert (1457) († 1459/1474),
× Elste Meyma († na 1459).

Reyndeke Reindesma
(† kort vóór 1448)

Beetke Reindesma (* ca. 1420 † 1448/1459.),
× Hidde Aylckema (* ca. 1410 † 1466/1474.)

Asinga to Rasquert (* ca. 1450 † 1537),
× Bywe in den Ham (* ca. 1450),
wed. Abbe Heemstra

Beetke van Rasquert (* ca. 1480 † 1557),
× 1502 Wigbolt van Ewsum (* ca. 1470 † 1530),

{ Johan van Ewsum († 1570),
Christoffer van Ewsum († 1583) en
Wigbolt van Ewsum († 1584)

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelanden borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 415-418.

H. Kamphuis, *Groninger borgen en Drentse havezaten* (Zutphen 1995) 55-61.

Ungersma te Uithuizermeeden

Ungersma heeft slechts een korte tijd als borg gefungeerd. Hij komt voor onder de edele heerden, maar van de bewoners vóór halverwege de zestiende eeuw is niets bekend. Het redgerrecht behoorde in 1489 aan Dutmer Rengers, hoofdeling op Dijksterhuis te Pieterburen. Diens kleindochter Anna huwde Wolter Huinge, uit één van de oudste stad-Groninger geslachten, die Ungersma liet verbouwen. Een graftombe met sculptuur (de oudste in Groningen) voor zijn zoon Rudolf († 1574) bevindt zich in de kerk van Uithuizermeeden. In 1576 verkocht Wolter Huinge Ungersma aan de weduwe van Johan Sickinghe op Warfumborg. Adellijke bewoning heeft de borg sindsdien niet meer gekend. Desondanks zijn het borgterrein en de oprijlaan nog intact en duidelijk herkenbaar vanaf de weg.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 415-418.

Scheltkema-Nijenstein te Zandeweer

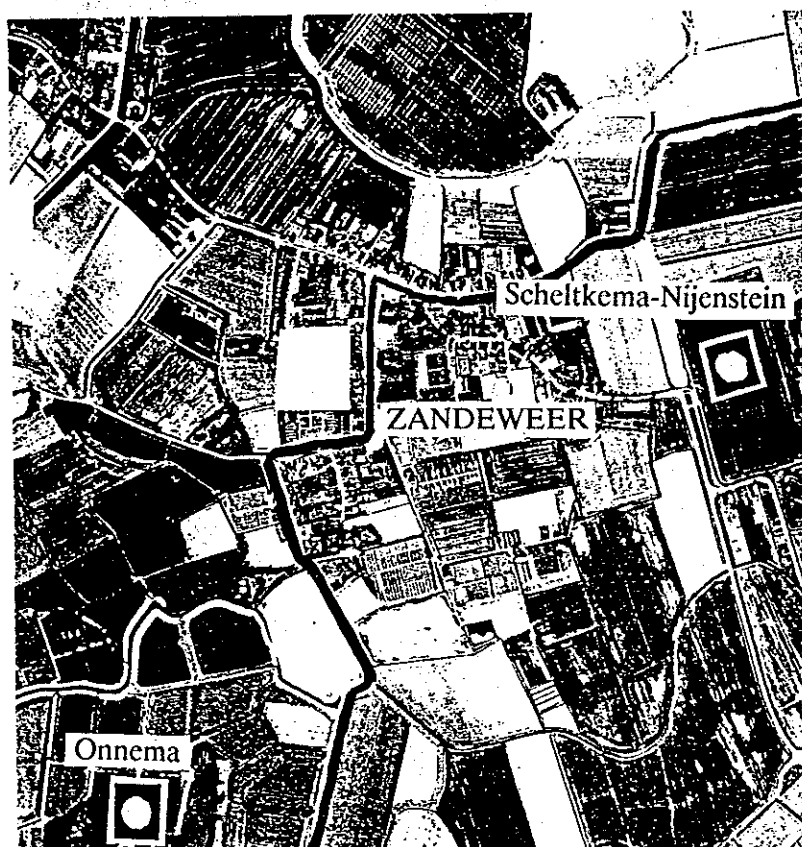
De hoofdelingen te Zandeweer zijn om verschillende redenen bijzonder. Allereerst al omdat de oudst bekende hoofdeling, Alricus Sceltecum, vermeld in 1458, aldaar gevestigd was. Zijn familierelatie met de latere Zandeweester hoofdelingen is niet bekend. Een andere bijzonderheid is, dat Zandeweer één van de twee ons bekende vrouwelijke hoofdelingen telde. De ene was Hisse Snelgersma te Appingedam, de andere haar tijdgenoot Blycke to Frama, weduwe van Aylcke Onnema, hoofdeling te Zandeweer. Blycke wordt verschillende malen tussen 1444 en 1467 hoofdelinge te Huizinge genoemd en komt ook op de klok van Zandeweer voor als 'hoeiscop', waarmee mogelijk 'heerschappij' bedoeld is. Op dezelfde klok komen nog twee 'hoiscoppen' voor, Hilbrant Schinckel en Otto ter Hansouwe, wiens vrouw Siert wij hierboven reeds ontmoetten. Hoe we deze hoiscoppen moeten duiden is nog niet zeker. Omdat Blycke uit haar huwelijk Aylcke een jong overleden zoon had, die zijn vader overleefde maar zijn moeder niet, was Blycke erfgenaam van althans een groot deel van Aylckes erfenis. Opvallend dat het hoofdelingschap van Zandeweer niet de erfrechtelijke lijnen volgde: Blyckes erfgenamen volgden haar niet op als hoofdelingen. In plaats van hen vinden we vanaf 1481 Hilbrant Sygers, lid van een stad-Groninger familie, als hoofdeling. Hij is zeer waarschijnlijk erfgenaam geweest van genoemde Hilbrant Schinckel. Was Blycke to Frama ongetwijfeld één van de rijkste personen in de Ommelanden, met een bezit van meer dan duizend hectare (en dat is dan nog slechts wat uit de bronnen aangetoond kan worden), de latere hoofdelingen te Zandeweer genoten een aanzienlijk lagere status. Zij sloten aanvankelijk bijvoorbeeld geen huwelijken met hoofdelingendochters. Wel doen zij duidelijk pogingen zich te behangen met symboliek om hun status te verhogen. Zo komt Hilbrant met de oude achternaam Scheltkema voor (een verre voorouder in de vrouwelijke lijn?) en voeren verschillende van zijn nazaten een wapen dat geen familiewapen, maar eerder een 'hoofdelingschapswapen' moet heten. Hoewel in de vijftiende en zestiende eeuw wapens doorgaans niet in andere dan mannelijke lijn vererven, vinden we verschillende hoofdelingen van Zandeweer die niet patrilineair aan elkaar verwant zijn, met eenzelfde wapen.

Pas met Mello Broersema (1510-1585) raken de Zandeweester hoofdelingen weer geaccepteerd onder de Ommelander adel. Zijn nazaten verkopen in 1627 de borg aan Edzard Jacob Clant. Deze liet in 1633 het oude gebouw slopen en bouwde op enige afstand (vermoedelijk ten zuiden) daarvan een nieuwe borg, die hij de naam Nijenstein gaf. Op de Menkemaborg hangt nog een schilderij van Scheltkema-Nijenstein, het enige gedetailleerde schilderij van een Groninger borg uit die tijd. In 1811 werd de borg gesloopt en het borgterrein is thans nog maar moeizaam te herkennen. De hekpalen bevinden zich thans bij de kerk te Middelstum.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 506-513.

R.H. Alma, 'Rondom de klokken van Zandeweer', *Groninger kerken* 8 (1991) 109-111.

Onnema te Zandeweer

Onnema is afkomstig uit de erfenis die Blycke to Frama via haar jong overleden zoon van haar echtgenoot Aylcke Onnema ontving. Na haar dood rond 1481 kwam het aan haar neef (niet zoon, zoals vaak gesteld wordt) Haye Addinga van Westerwolde. Pas zijn gelijknamige kleinzoon liet in 1548 het huis verbouwen en vestigde zich er. Na zijn dood vererfde Onnema op zijn zuster Elisabeth, gehuwd met Joost Lewe. Hun nazaten bewoonden de borg tot hij in 1689 verkocht werd in niet-adellijke handen raakte. In 1805 werd Onnema gesloopt. Bijna alle grachten en singels zijn thans verdwenen, maar de ligging van het borgterrein is nog wel te herkennen aan de oprijlaan.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelanden borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 507-509.

Klinkenborg te Kantens

Pas halverwege de zeventiende eeuw komt Klinkenborg als adellijke behuizing voor. Of de borg gebouwd is op een edele heerd of op het terrein van een eerder steenhuis, is niet bekend. Aanvankelijk was de familie Lewe op Klinkenborg gevestigd, die verschillende goederen te Kantens had geërfd die teruggingen op Auke Ewesma, levend rond 1400, die die goederen had gekocht van Reweke, hoofdeling te Kantens. Het is dus mogelijk dat er een relatie was met een steenhuis waar hoofdelingen te Kantens in die tijd op woonden, maar verdere

aanwijzingen zijn daar niet voor. Na de familie Lewe bewoonden leden van de geslachten Van Lynden en Van Schwartzenberg en Hohenlandsberg. Na 1776 kende Klinkenborg geen adellijke bewoners meer en in de dertiger jaren van de vorige eeuw zal het huis gesloopt zijn.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 189-191.

Ewsum te Middelstum

Over vijftiende- en zestiende-eeuwse bewoners van de borg Ewsum is meer bekend dan over welke Ommelander adellijke familie uit dit tijd dan ook door het rijke familiearchief dat de Van Ewsum hebben achtergelaten. Al in de veertiende eeuw woonden leden van de familie Ewesma te Middelstum. Na het uitsterven van dit geslacht ging de achternaam over op de zoon van Menneke Ewesma bij Hiddo Tamminga, Onno. Deze wist onder de andere Ommelander hoofdelingen een positie als *primus inter pares* te bereiken. Zijn bouwactiviteiten zijn nog steeds zichtbaar: de geschutstoren die hij in 1472 liet bouwen staat nog op het borgterrein, zij het iets lager dan hij oorspronkelijk is geweest. De borg zelf werd in de loop der eeuwen regelmatig verbouwd en vergroot, maar ontkwam uiteindelijk in 1863 niet langer aan de slopershamer.

Het borgterrein is van grote afstand reeds herkenbaar en is nog praktisch intact. De geschutstoren van 1472 is bereikbaar langs een dam, vroeger een brug.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 259-270.

M. Hartgerink-Koomans, *Het geslacht Ewsum* (Groningen/Batavia 1938).

P.B. Kooi, verschillende artikelen over de bouwgeschiedenis van Ewsum in *Paleohistoria* en *Stad en Lande*.

Asinga te Middelstum

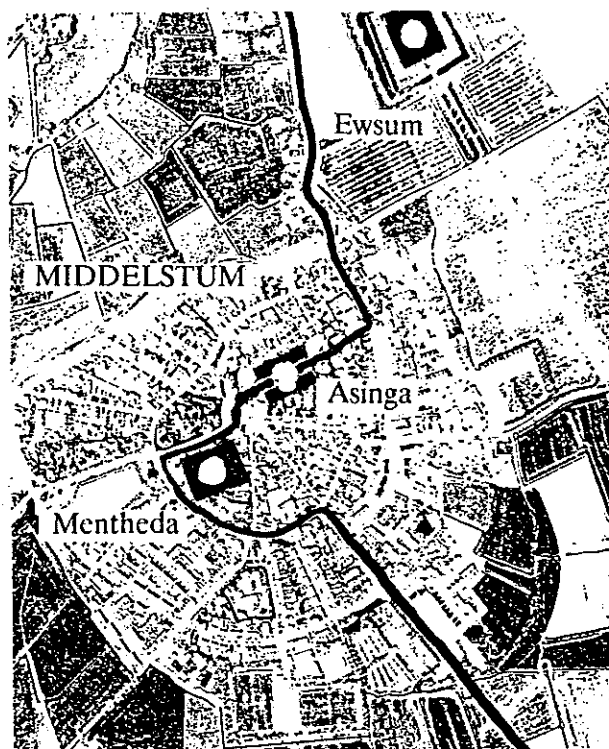
Hoewel personen met de naam Asinga al in het begin van de veertiende eeuw in Middelstum gedocumenteerd zijn, is een relatie met de borg Asinga niet bekend. Pas in de zestiende eeuw blijkt iets van het huis. Dan is het in bezit van de familie Van Ewsum en de naam zal dan ook wel niet samenhangen met Asinga van Harsens op Mentheda. In 1596 kwam het in handen van de familie Veelcker, een katholiek gebleven familie die in de zestiende eeuw haar fortuin had vergaard. Door vererving kwam het kort daarna in handen van het echtbaar Everhardus Everardi de Embda en Albertien Veelcker, die in 1611 een steen met hun wapens in het nog bestaande poortgebouw lieten metselen. Na vanaf 1627 enige decennia in handen van andere families te zijn geweest, verkreeg een lid van de familie Veelcker de eigendom van Asinga opnieuw. Tussen 1664 en 1738 is niets bekend over bewoners of eigenaars en enige jaren later werd de borg op afbraak verkocht.

Het poortgebouw bleef echter overeind en werd verbouwd om het beter voor bewoning geschikt te maken, waarbij de doorgang dichtgemaakt werd. In de twintigste eeuw is het huis enige keren gerestaureerd, waarbij de doorgang weer werd opengebrouwen en het weer zo veel mogelijk in de zeventiende-eeuwse toestand werd teruggebracht. Het borgterrein

zelf is nog goed herkenbaar. Een groot gedeelte is beplant als park, waaraan de gemeente Middelstum helaas slechts weinig aandacht besteed.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelanden borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 255-259.

Mentheda te Middelstum

Van het terrein van de oude borg Mentheda resteert thans niets meer. Aan de andere zijde van de Menthedalaan, recht tegenover oude locatie, ligt thans de Villa Mentheda, die in 1896 werd gebouwd door Jacob Vinhuizen, die in het begin van deze eeuw bekend werd door zijn historische artikelen, o.a. over de geschiedenis van Groninger borgen.

De eerst bekende Mentheda was Albert Mentata, vermeld in 1371 en 1372. Na hem komt Lyutho Mentetha in 1397 als hoofddeling te Middelstum voor. Hoe de verwantschap met de bij de bespreking van de borg te Harsens genoemde Asinga to Harsens was, is niet duidelijk. Asinga's vrouw Bywe was erfgenaam van de rijke weduwe Ode ten Dijke, die in of kort vóór 1436 de Menthedavicarie stichtte, maar hieruit is niet met zekerheid op te maken dat zij zelf een Mentheda was. Het zou namelijk ook kunnen zijn dat Mentheda van Asinga's familie afkomstig was en dat Ode slechts de positie van haar aangetrouwde neef Asinga door de stichting van een vicarie wilde verstevigen.

Hoe dan ook, in ieder geval in 1448 was Asinga to Harsens in bezit van Mentheda en in 1457 wordt hij hoofddeling aldaar genoemd³⁶. Interessant is het, dat Asinga to Harsens het enig bekende vroege voorbeeld van een 'emeritus-hoofdelling' is: tegen het eind van zijn leven (hij leefde nog in 1486) bezat hij weliswaar alles wat 'to de borch tho Mentedahert' behoorde, maar bemoeide hij zich er niet meer mee³⁷. Vandaar dat we zijn schoonzoon Bartelt Entens al tijdens Asinga's leven als hoofddeling te Middelstum aantreffen³⁸.

³⁶R.A.G., H.A. Farmsum, inv.nr. 849, reg. 119.

³⁷R.A.G., F.A. Ewsum, inv.nr. 272, oud inv.nr. 250.

³⁸O.a. in 1485, R.A.G., H.A. Farmsum, inv.nr. 527, reg. 194.

De langdurige vete tussen de families To Harsens/Entens en Van Ewsum is in het proefschrift van Hartgerink-Koomans uitgebreid beschreven. Deze culmineerde na honderd jaar van twisten en processen in de doodslag van Bartelt Entens van Mentheda door een knecht van Wigbolt van Ewsum in 1547. Mevr. Hartgerink beschreef de vete als een strijd tussen een oude hoofdelingen-familie en de nazaten van de eigenerfde Asinga to Harsens. Na wat hierboven over de verwanten van Asinga vermeld is, is wel duidelijk dat zijn status ten onrechte zo laag ingeschat is. Ook de familie Entens kon bogen op goede connecties. Door zijn moeder, vermoedelijk een Schinckel, was Bartelt verwant aan de hoofdelingen te Zandweer en zijn grootmoeder was een Wigboldes, een familie die gelieerd was aan verschillende Groninger burgemeestersgeslachten. Hier wreekte zich dat mevr. Hartgerink haar boek vrijwel uitsluitend op stukken uit het archief van de familie Van Ewsum baseerde. Deze familie stelde natuurlijk alles in het werk om de positie van haar concurrenten minder voor te stellen dan zij was.

De familie Entens bleef tot 1583 eigenaar van Mentheda. Toen werd de borg wegens schulden verkocht en kwam in handen van katholieke *homines novi*, de raadsheer Garbrant Heinens en na hem zijn schoonzoon Albert Veelker die tot 1649 eigenaar bleef. In datzelfde jaar blijkt Johan Lewe van Ewsum de bezitter geworden te zijn. Honderd jaar na het trieste dieptepunt in de vete tussen de heren van Mentheda en Ewsum waren zo beide borgen in één hand gekomen. Johan Lewe was de laatst bekende eigenaar van Mentheda. In 1658 wordt de borg nog genoemd en in 1738 zou zij gesloopt zijn.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 271-273.

M. Hartgerink-Koomans, *Het geslacht Ewsum* (Groningen/Batavia 1938) 144-168.

Nittersum te Stedum

De familie Nittersum komt vanaf 1344 voor en vanaf het einde van die eeuw aantoonbaar te Stedum. Eppo Nittersum bekleedde rond 1400 een leidende positie in de Schieringer factie. In de jaren na de zoen van 1421 tussen de Schieringers en Vetkopers werd de vrede bezegeld door vele huwelijken tussen leden van beide groeperingen. Ook Eppes zoon Andelof trouwde een Vetkopersdochter, namelijk Teteke Gockinga, dochter van de Eppo Gockinga te Zuidbroek. Deze was een zwager van de later graaf van Oost-Friesland, hetgeen wel aangeeft dat de Nittersums tot de aanzienlijkste hoofdelingen in de Ommelanden golden. Van Andelof Nittersum is in de kerk van Stedum nog een grafzerk uit 1471 met zijn beeltenis bewaard gebleven. Zijn zoon Eppe Nittersum kwam bij de bespreking van Menkemaborg reeds ter sprake. Diens dochter bracht Nittersum in de familie Clant en legde zo de basis voor de tak Clant van Stedum. Deze familie bezat de borg tot 1696. Het bekendste lid van de familie is zonder twijfel Adriaan Clant van Stedum die de Vrede van Munster mede ondertekende. In de kerk van Stedum bevindt zich zijn grafmonument, vervaardigd door Rombout Verhulst. Adriaans zoon Johan liet Nittersum verbouwen door Vingboons. De indrukwekkende oprijlaan getuigt nu nog van deze verfraaiing.

De familie Clant werd opgevolgd door o.a. Everhard Frederik baron van Lintelo en de familie Gerlacius, van wie in de kerk nog verschillende rouwborden en wapenschilden aanwezig zijn. De borg werd in 1818 gesloopt.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 378-384.

Het huis te Lellens

Op de foto's van het huis die vóór de sloop in 1897 gemaakt werden (zie omslag), is duidelijk het vijftiende-eeuwse steenhuis te zien met de achttiende-eeuwse aanbouw. Het gebouw vertoonde grote overeenkomsten met Dijksterhuis te Pieterburen, dat zes jaar later aan de slopershamer ten prooi viel. Lellens en Dijksterhuis waren de laatste twee oude borgen in de Ommelanden die gesloopt zijn. Het borgterrein van Lellens met schathuis, oprijlaan en bomen is nog duidelijk te herkennen.

Het huis te Lellens wordt in de bronnen pas vrij laat voor het eerst genoemd. Ellytien en Alijt to Lellens schrijven in 1557 dat hun en hun broers olde Johan en Eiso to Lellens het 'Huis tho Lellens' toegewezen is³⁹. Het heeft dus daarvóór al aan hun vader Johan to Lellens behoort. Het zal echter al veel eerder bestaan hebben, omdat de familie To Lellens al vanaf 1498 als hoofdelingen aldaar voorkomen.

De familienaam en plaatsnaam (To) Lellens wordt reeds in 1445⁴⁰ en 146⁴¹ genoemd. De hoofdelingenfamilie To Lellens behoorde vermoedelijk tot hetzelfde geslacht als de Ompteda's te 't Zandt; hun wapens zijn identiek. Een band tussen Stedum, onder welk kerspel Lellens tot 1666 viel, en 't Zandt bestond reeds in de persoon van Focke Schulte († vóór 1445), hoofdeling te 't Zandt in 1435. In de kroniek van Lemego is sprake van het huis van Focke Schulte, hoofdeling te Stedum, dat in 1415 verwoest wordt. Het is niet uitgesloten dat we hier te doen hebben met een voorloper van het Huis te Lellens. Een familierelatie tussen Focke Schulte en de Ompteda's en To Lellens'en is niet bekend. In 1445 treedt de hoofdeling Doecke to Godlinze op namens Fockes erfgenamen en in 1449 komt Frerick Gaykinga voor als hoofdeling te 't Zandt, waarmee het wel heel onduidelijk wordt hoe de familierelatie tussen de verschillende hoofdelingen te 't Zandt en Stedum/Lellens ligt. Van Menolt Ompteda is bekend dat hij een zoon was van Hisse Fratema (Herathema, hoofdelingen te Eenrum), die hertrouwde met Edze Tuwinga, hoofdeling te Ten Post. Mogelijk was Hisse grootmoeder van de hieronder te noemen Eltet to Lellens. De naam van haar eerste echtgenoot is onbekend.

³⁹G.A.G., Reg. Feith 1577.55.

⁴⁰ *Warfconstitutiën en ordeelen tot en met het jaar 1601 bijeen verzameld*, H.O. Feith ed. (Groningen 1863) 1.

⁴¹*Ibidem*, 84.

Over de borgen te Ompteda en Lellens bestaat een aardige overlevering die in het begin van de zeventiende eeuw op schrift is gesteld. 'Eltet tho Lellens, trouwde een dochter van Claes Cater toe Fraem; Menoldt Umpteda, trouwde Froucke Cater, was oock een dochter van Claes Cater toe Fraem; Rembert tho Lellens; Anomnus [lees wel: Anonimus] tho Lellens; NB: drie gebroederen Menoldt, Rembert ende Anomnus tho Lellens dielden haer goet, wie veerst met sijn schoe smijten konde, die soude voor sijn part mede genieten het huijs Umpteda, ende also Menoldt 't selve toe viel, so heeft hij sijn naem daernae verandert, sich noemende Menoldt Umpteda, en Rembert behielt het huijs toe Lellens daer van dese te Lellens heerkomen.'⁴² De genealogische verbanden tussen deze personen lijken niet te kloppen, tenzij Eltet een zoon was van deze Rembert tho Lellens, die oorkondelijk niet is aangetroffen.

Als hoofdeling te Lellens of Stedum komen tot 1625 leden van het geslacht To Lellens voor. Na 1625 werd de borg verkocht. Eén van de twee kopers, Pieter Folckers te Groningen, voegde ook de naam Toe Lellens aan de zijne toe. Vanaf 1635 is de familie Gruys te Lellens woonachtig. Ter meerdere eer en glorie van de familie werd in 1666 Lellens van kerspel en rechtstoel Stedum afgescheiden. Van het nieuwe kerspel was de heer van Lellens unicus collator en de redgerrechten van de nieuwe rechtstoel kwamen hem ook toe. Na 1744 was het huis niet meer in adellijke handen.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuisen* (Assen/Maastricht 1987²) 213-218.

Rusthoven te Wirdum

Rusthoven werd in de zeventiende eeuw gesticht, vermoedelijk door Johan Eeck, burgemeester van Groningen, die ook Ekenstein had laten bouwen. Slechts enkele decennia, in het begin van de achttiende eeuw, heeft het huis adellijke bewoners, uit de geslachten Aldringa en Schaffer, gekend. Vanaf 1804 is de borg in handen van steenfabrikanten, aan wie Rusthoven zijn reputatie als tichelborg te danken heeft. De laatste steenfabrikant die de borg bezat, was B. van der Veen Czn., die de borg liet restaureren. Na zijn dood in 1986 kwam de borg aan de Groninger Borgenstichting. Rusthoven wordt tegenwoordig, net als Allersma te Ezinge, door een beeldend kunstenaar bewoond en er worden regelmatig tentoonstellingen in de tuin gehouden.

⁴²R.A.G., Genealogische verzameling, nr. 306.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 489-491.

H. Kamphuis, *Groninger borgen en Drentse havezaten* (Zutphen 1995) 123-130.

Ekenstein te Tjamsweer

Met de laatste borg van deze excursie, zijn we ook chronologisch aan het einde van de ontwikkeling van de Ommelander borgen gekomen, als we de sloop niet meetellen. Ekenstein is één van de betrekkelijk weinige neogotische gebouwen in de provincie Groningen. Borgen in neogotische stijl zijn er verder niet. Ekenstein werd halverwege de zeventiende eeuw gesticht door de Groninger burgemeester Johan Eeck, aan wie de borg zijn naam ontleent. Er zijn aanwijzingen dat het gebouw echter op de plek staat van een ouder steenhuis, een patroon dat we bij de eerder besproken borgen al vaker zijn tegengekomen. Pas in 1754 komt het huis in adellijke handen, namelijk van Onno Joost Alberda van Nijenstein, die zich sindsdien Van Ekenstein noemt.

In 1870 werd Ekenstein door de toenmalige eigenaar, W.C.A. Alberda van Ekenstein, drastisch herbouwd in een exuberante neogotische stijl, waarbij hij in de achtergevel enige wapenstenen aan liet brengen, afkomstig uit de in 1863 gesloopte borg Ewsum. Na enige jaren van verwaarlozing werd het huis in 1946 door de gemeente Appingedam gekocht. Door de daarop volgende verbouwing tot hotel-restaurant is helaas het karakter van het gebouw grotendeels verloren gegaan. De huidige exploitanten proberen het oude gedeelte weer in de oorspronkelijke, d.w.z. eind-vorige-eeuwse, staat terug te brengen.

Literatuur:

W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987²) 391-397.

H. Kamphuis, *Groninger borgen en Drentse havezaten* (Zutphen 1995) 115-122.

